

Péter Ágnes

WOLLSTONECRAFT ÉS A FELVILÁGOSODÁS ETIKÁJA

2025-10-16 | **ESSZÉ**

Meghatározhatatlan öröm áradt szét bennem, ahogy átengedtem magam a természet ölelésének, s lelkem felszállt a teremtőjéhez.

Mary Wollstonecraft: *Levelek*

Az angol romantika meghatározó költője, s egyben a mozgalom ideológusa, Samuel Taylor Coleridge írta: „Egy ember vagy arisztoteliánusnak vagy platonistának születik. Nem hinném, hogy bárki, aki arisztoteliánusnak született, valaha is platonikussá

válhat, s egy platonistának született ember se változhat arisztoteliánussá.”

Coleridge valaha igen közeli barátságban volt Mary Wollstonecrafttal és férjével, William Godwin anarchista filozófussal, az 1790-es évek radikális politikai és művészi értelmiségi körének központi alakjával, s azt is tudjuk, hogy Wollstonecraft feminista álláspontját nagyra értékelte. ^[2] De éppen Wollstonecraft cáfolta Coleridge kijelentését. Ő ugyanis a radikális protestáns felvilágosodás képviselőjeként a racionális gondolkodás és az érzelmek összekapcsolására, „a tudomány és a vallás szent szövetségének” ^[3] létrehozására a megoldást a mereven arisztoteliánus pozíció platonikus kiegészítésében találta meg.

fogalmazás közben

Amikor *A női jogok igazolását* írta, Wollstonecraft tipikus arisztoteliánus moralista volt – a 18. századi Arisztotelész-értelmezés szerint. A könyv sikerét követően Nagy Britanniában, az Amerikai Egyesült Államokban, a felvilágosult Európa nyugati részén úgy tekintettek rá, mint a felvilágosodás legjelentősebb női képviselőjére. Wollstonecraft szóhasználata s a szavak jelentésének elcsúszása azonban jelzi, hogy fogalmazás közben mérlegeli, hogyan lehet összekapcsolni a „hideg” rációt és a „meleg” érzelmeket, ^[4] s keresi a megismerési folyamatban a mozzanatot, amely képes túllépni a tapasztalatok s a tapasztalati tények alapján működő reflexió hatáskörén, s közvetlenül felismerni Istennek, tehát a végtelen szellemi valóságnak s e szellemi világ alaptulajdonságának, a jónak a természetét.

A pamflet következtetései nemcsak morálfilozófiai és jogtudományi kontextusban őrizték meg jelentőségüket, de a gondolkodásra és pszichológiára vonatkozó általánosabb tételei is messze túlmutatnak a felvilágosodás korán, esztétikai implikációi pedig ebben a korai írásban is a romantikusokhoz kapcsolja. Bár *A női jogok igazolását* a felvilágosodás szellemisségének tipikus megfogalmazásának szokás tekinteni, a fogalmi rendszerét hordozó szavak jelentése olyan bizonytalan, a megfogalmazás során olyan nagymérvű szemantikai elcsúszás figyelhető meg használatukban, hogy szinte górcső alatt figyelhetjük, hogyan próbálja kiszabadítani a szabad morális lényként tételezett embert a teológiai és társadalmi törvények megszorító korlátai közül. Wollstonecraft a felvilágosodás morálfilozófiájának szimpátia fogalma helyett (Shaftesbury, Adam Smith) a társadalom kohézióját a moralitás és az esztétika, a jó és a szép képzelőerő általi összekapcsolásában találja meg. [5]

az erkölcsiség alapja

Fordítói tapasztalataim alapján szeretném megmutatni, hogyan változik meg az érvelés során pár fogalom jelentése, amint újabb és újabb

szövegekörnyezetbe kerül. Író-olvasó ember pontosan tudja, hogy nincsenek ártatlan szavak: még a legnaivabb olvasó agyában is bonyolult előzményeket, a szóhoz kapcsolódó korábbi asszociációkat, kontextusokat idéz fel minden egyes szó.

Mint ahogy Wollstonecraft a francia forradalom értelmezése körül kialakult széleskörű, írásban és szóban folyó vita közepébe emelte már az 1790-ben megjelent *Vindication of the Rights of Men* című szenvedélyes válaszát Edmund Burke konzervatív véleményére ^[6], két évvel később a gondosan kiválasztott szavakkal korábbi szövegek egész sorának emlékét mozgósította olvasóiban. Már a cím beemeli a szemantikai játéktérbe saját előző vitáitán kívül az amerikai *Declaration of the Human Rights* (1776), a francia *Déclaration des droits de l'homme et citoyen* (1789) polgárjogi nyilatkozatot és Thomas Paine *The Rights of Man* (1791) című pamfletjét. A biblikus *vindication* (a Károli-fordításban általában „igazolás”) hangsúlyt ad annak, hogy az érveit a női jogok visszakövetelése vagy igazolása érdekében teológiai bizonyítékokra fogja építeni. A pamflet szókinccse szervesen kapcsolódik az akkori olvasó számára ismert teológiai, morálbölcseleti és szépirodalmi szövegekhez, s az egyik legnehezebb feladatomból volt, hogy összehangoljam a magyar szöveget a 17–18. századi filozófiai szövegek fordítói megoldásaival és a bibliai, shakespeare-i, miltoni, valamint angol klasszicista irodalmi művek magyar megidézésével. Mint ahogy a szélesebben eszkalálódó francia politikai helyzet nyomására Wollstonecraft négy hónap alatt írta meg hozzászólását a francia polgárjogi vitákhoz, mondhatni, fogalmazás közben kereste a választ a 18. századi morálfilozófia fő kérdésére. Vajon az erkölcsiség alapja a rációban vagy az érzelmekben keresendő?

Alapterminológiájának elemei változnak, a változó kontextusokban így olyan terminológiát kellett találnom, amelyet következetesen lehetett használni magyarul, olyan nyelven, amely szokásos alkalmazási formájában nem rendelkezik a gazdag latin eredetű szókészlettel, amely Wollstonecraft számára adott volt az antikvitásra visszanyúló morálfilozófiai érvelésében éppúgy, mint a korabeli erkölcsi állapotokra vonatkozó fejtegetéseiben.

A gondolatmenetben egyébként is kitüntetett szerepe van a nyelvhasználatnak. Mint a kora romantika főbb képviselői, ő is elutasította a klasszicizmus elitista szókincsét és mondatszerkesztését (némi fordítói gondot a mellérendelt mondatok túlméretezett sora jelentett), és a szentimentalista retorika érzelmi hatásra törő, túlfűtött nyelvhasználatát. Legfőbb ellenfeleinek gondolkodását, Edmund Burke, Rousseau és a korabeli szentimentális regények látásmódját is nyelvi minőségek segítségével határozta meg. Rousseau-ról például azt mondja: „[É]kesszólása hatására... az abszurd felvetések elfogadhatónak tűnnek és a dogmatikus okfejtések anélkül, hogy meggyőzőek lennének, zavarba ejtik azokat, akik nem képesek megcáfolni érvelését”. Vagyis Wollstonecraft többek között azzal vádolja Rousseau-t, hogy érzelmileg túlfűtött retorikája félrevezeti a gondolkodást. Saját szóhasználata őt magát is azonosítja a filozófiai, teológiai hagyományokkal. Szókincsé és stiláris fordulatai arra mutatnak, hogy két forráshoz nyúl vissza, Locke filozófiájához és a protestáns teológiai hagyományhoz. [7] Ugyanakkor terminológiáját a francia forradalommal kapcsolatos viták résztvevőjeként alakította ki: legalább két fogalmat, az „emberi méltóságot” (*human dignity*) és az „emberi jogokat” (Wollstonecraftnál *rights of humanity*, később *human rights*) olyan szervesen illesztette a korabeli politikai és polgárjogi diskurzusba, hogy ezek a mai jogi, etikai és filozófiai szaknyelv alapfogalmai lettek. [8] Hangsúlyozza, hogy az értelemhez intézett érvek megfogalmazása a legfőbb célja, ezzel igyekszik az olvasó szimpátiáját mozgósítani, hogy aztán igazolást nyerjenek tézisei, egyik legfontosabb kérdése: miként lehet a pártatlan rációt és az intenzív érzelmeket – az eszet és a szívet – összebékíteni. „Hasznos dolgokat akarok mondani, és az őszinteség nem engedi, hogy keresett nyelven írjak; hiszen olvasóimat inkább érveim ereje által szeretném meggyőzni, és nem stílusom eleganciájával elvakítani. Nem pocskolom az időmet arra, hogy minden mondatom kerek legyen, vagy hogy valami bombasztikus nyelvezetet fabrikáljak zavaros, természetellenes érzelmek kifejezésére, melyek az észből erednek, de sose jutnak el a szívig.” [9]

A vitaanyag legelején Wollstonecraft megfogalmazza, mi az a három alapelv, amire fejtegetéseit építi:

„Mi teszi az embert felsőrendűvé az oktalan teremttel szemben? A válasz egyszerű, mint az egyszerűség: az ész.

Milyen képesség rendeli az egyik embert a másik fölé? Az erény, szól spontán válaszuk.

Mi célból lettek a szenvedélyek belénk táplálva? Azért, hogy az ember a velük folytatott küzdelemben több-kevesebb tudásra tegyen szert, ami az oktalan állatnak nem adatik meg, súgja a tapasztalat.

Mindebből egyrészt következik, hogy természetünk tökéletessége és a boldogságra való képességünk az ész, az erény és a tudás fejlettségi fokával mérhető, s hogy a fejlettségnek ez a foka különbözteti meg az egyéneket egymástól és ez határozza meg a társadalomra nézve érvényes törvényeket. Másrészt, hogy az emberiség összességét tekintve a tudás és az erény az ész működésének természetes folyamányaként jelenik meg.”

a tudás fejlettségi foka alapján

Teológiai szempontból csakis a ráció, az erény és a tudás fejlettségi foka alapján kialakuló hierarchia érvényesülését lehet igazolni az egyének között, illetve társadalmi

viszonylatban, jelenti ki bevezetésként Wollstonecraft, s annak alapján hirdeti meg a későbbiekben a forradalmát: „Itt az ideje, hogy forradalmat idézzünk elő a nők mentalitásában. Itt az ideje, hogy visszaadjuk elvesztett méltóságukat, hogy segítsünk nekik megreformálni önmagukat, ők pedig az emberiség felét képviselve segítsenek megreformálni a világot.”

És az egyéni és társadalmi boldogság feltételét képező erények kialakulása érdekében a velünk született észszerű gondolkodási képesség kibontakoztatása nevében követeli egy új, fiúknak és lányoknak egyaránt hozzáférhető nemzeti oktatási rendszer kialakítását.

Wollstonecraft kiindulópontja hasonló Arisztotelészéhez: a *Nikomakhoszi etikát* is az a gondolat hatja át, hogy minden emberi tevékenység célja a boldogság, ^[10] hogy az erény és a tudás a boldogság előfeltétele. Bár a boldogság nem születik az emberrel, az istenek akaratának megfelel, hogy az ember boldog legyen: „Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy ha nem isteni adomány is a boldogság, hanem az erény vagy valamiféle tanulás vagy gyakorlás révén lesz a miénk, akkor is egyike a legistenibb dolgoknak. Mert az erény jutalma és célja nyilvánvalóan a legjobb, valami isteni és ezen kívül a tökéletes boldogságot jelentő dolog.” ^[11]

szimpátia

Wollstonecraft Rousseau mellett név szerint csak egyetlen olyan filozófust említ, Adam Smith-t, akivel legnagyobb tisztelete ellenére vitába száll. A brit felvilágosodás vezető gondolkodója Adam Smith (1723–1790), aki közgazdaságtannal, esztétikával és etikával foglalkozott, *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című munkáját először 1759-ben jelentette meg, a hatodik, bővített és átdolgozott kiadást pedig már a francia forradalom megindulását követően, 1790-ben. Wollstonecraft a 4. fejezetben hosszan

idéz is tőle saját téziseinek alátámasztására. A „bölcsgondolkodó”, az „éles eszű megfigyelő” hozzájárult saját filozófiájának kialakításához. Morálfilozófiáját az emberi együttérzésre építi, s kimondja az azzal társuló örömrészlet elvét is: „... semmi sem inkább kedvünkre való, mint más emberekben megfigyelni az együttérzést saját szívünk valamennyi érzelme iránt.” [12]

A szimpátiának ezt a tipikus 18. századi fogalmát Wollstonecraft szembe állítja Rousseau szentimentalizmusával, s megállapítja, hogy a szimpátia a kölcsönösség alapján az öröm és a tisztelet elvének szélesebb kisugárzású formája, mint a felfokozott érzelmi reakció másokra. De helyteleníti, hogy Smith a közvéleményre hagyatkozik, amikor azt mondja, a mások szemével kell megítélni saját viselkedésünket. Smith erkölcsfilozófiája szerint, hogy elkerüljük etikai döntéseink szubjektivitását, képzeletben megosztva önmagunkat, egyik énünket eltávolítva mintegy kívülről, elfogulatlanul kell megvizsgálnunk saját viselkedésünk motivációját, érzelmi rugóit. A „pártatlan szemlélő” szolgáltatja a mércét, amellyel önmagunkat megítélhetjük. „Sosem vagyunk képesek tulajdon érzületünket és motívumainkat vizsgálat tárgyává tenni, sosem tudunk bárminő ítéletet formálni őket illetően, hacsak mintegy ki nem mozdulunk tulajdon természetes helyzetünkből, és nem törekszünk arra, hogy önmagunktól némi távolságot tartva vegyük őket szemügyre... Tulajdonképpen viselkedésünket igyekszünk úgy vizsgálni, amiként elképzeljük, hogy bármely méltányos vagy pártatlan szemlélő vizsgálná azt.” [13]

Mary Wollstonecraft Smith „pártatlan szemlélője” helyett a Legfőbb Lény jóváhagyására, tehát az egyetemes és változatlan erkölcsi elvekre hivatkozik: „Ha tényleg megérdemeljük az önmagunkról alkotott jó véleményünket, akkor a társadalom is elismerően gondolkodik rólunk, de ha jobb előmenetel és magasabb eredmények után epekedünk, nem elég, ha abba gondolunk bele, hogyan vélekednek rólunk a többiek, bár leleményes érvek hangzottak el amellett, hogy ez a morális érzelmeink alapja. [14] Hiszen minden megfigyelőnek meglehetnek a maga előítéletei korának és országának előítéletein túl. Inkább arra kell törekednünk, hogy úgy lássuk magunkat, ahogy feltehetően Ő lát, aki látja a gondolatokat, ahogy tetté érnek, s akinek ítélete soha nem tér el a jó örökkévaló mércéjétől. Ítéletei mindig igazságosak, ugyanakkor könyörületesek”.

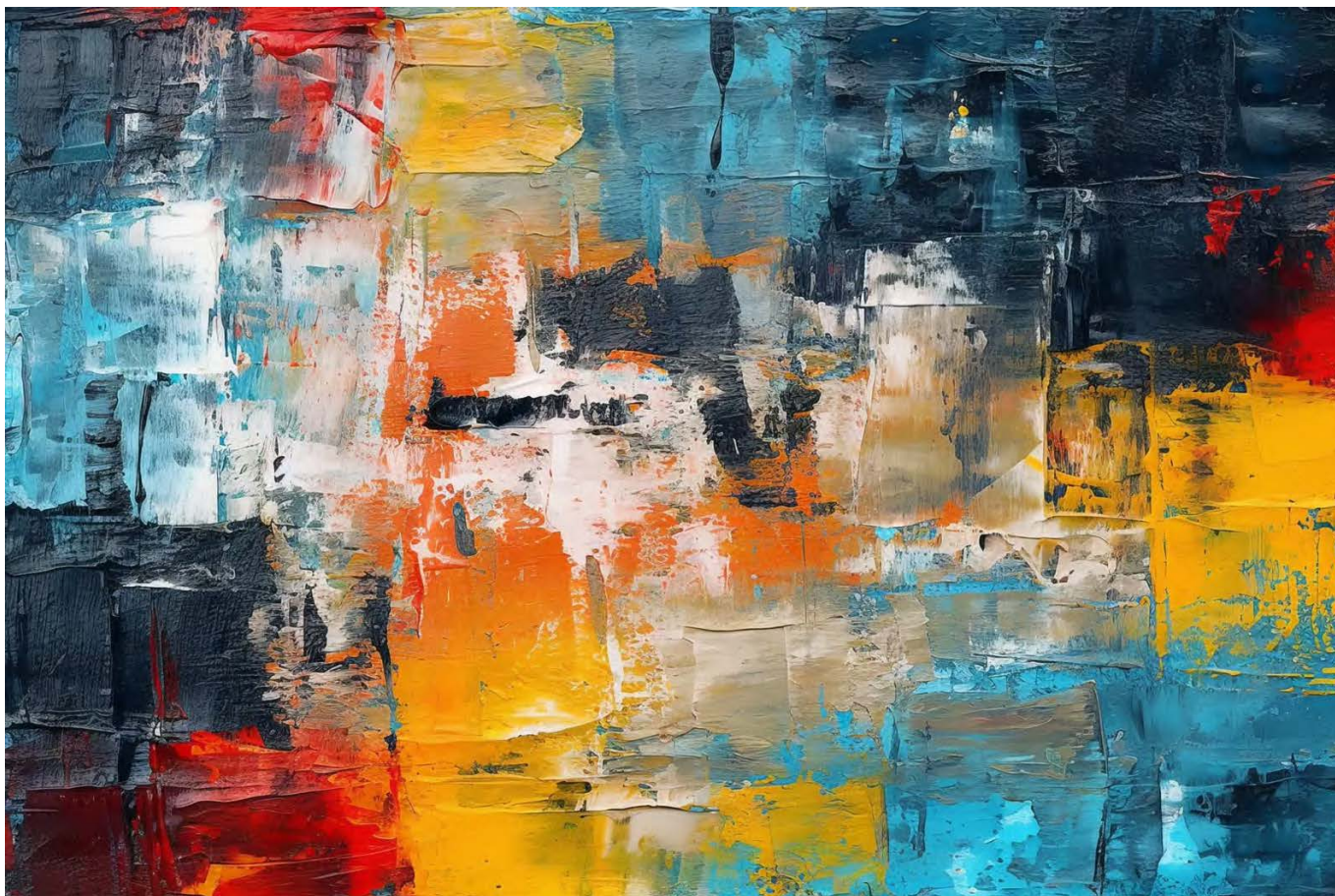
szentimentális zsargon

Wollstonecraft nem a „morális érzelmek” hatásának tulajdonítja az erkölcsi normáknak megfelelő viselkedést. A megbízható döntés szerinte a racionális és az érzelmi reakció szimultán fellépésén alapszik, s példaképként az isteni ítéletre hivatkozik, amely

„igazságos” és egyben „könyörületes”. Már két évvel korábban az Edmund Burke *Töprengések a francia forradalomról* című válaszában megfogalmazta ezt a tételét. Burke-ben a szentimentális moralizálót vélte felfedezni: „Ön a levelében gyakran folyamodik ahhoz a szentimentális zsargonhoz, amely jó ideje divatba jött a társasági érintkezésben, s még a moralizáló könyvekbe is behatolt, bár soha nem nyerte el a ráció királyi pecsétjét. Ez annak a *feltevésnek* a következménye, mi szerint valami misztikus ösztön működik a lélekben, amely azonnal, a ráció fáradalmas munkája nélkül felismeri az igazságot.” [15]

A ráció királyi pecsétje nélkül az együttérzés érzelmi készítése tévútra vezethet: „az én szememben minden érzés csalóka és hamis, melynek nem az igazság képezi az alapját és mely nem harmonizál az egyetemes szeretettel.” [16]

Kell, hogy legyen valami képessége az embernek, ami kapcsolatot létesít az ész és a szív között, s a szimpátiát, a szeretet egyedi formáját harmonizálja a mindent átfogó szeretettel. Aki csak az ösztöneire és érzelmeire hagyatkozik, csak konkrét, egyedi értelemben lesz képes együtt érezni embertársával: „Sok nő gyermekei iránti szeretete állatias, [...] a humánus minden szikráját kioltja. Ezek a Rebekák mindent feláldoznak, az igazságosságot és az igazat is beleértve, és *saját* gyermekeik kedvéért megszegik a legszentebb kötelességeiket, megfeledkezve az általános kapcsolatról, amely a földön élő emberek összességét egymáshoz kapcsolja.”

Wollstonecraft feltehetően Smith-nek azzal a tételével sem rokonszenvezett, hogy a helyes erkölcsi döntés önelégültséggel és örömmel párosul, tehát némi fölényérzetet ad az együttérzőnek. Smith hangsúlyozza, hogy a szimpátia nem szünteti meg a távolságot megfigyelő és megfigyelt között, a megfigyelő tudatában van, hogy amit megfigyel, nem vele történik, tehát a szimpátia korlátozott, nem jelent azonosulást. A szimpátiának ugyanis – Smith érvelése szerint – szocializált formában kell működnie, mert a túlságig vitt érzelem aláássa a társiasság eszméjét: a szimpátiát a prudentia a megfelelő középértékhez igazítja. A megfigyelő tudatában van, hogy a helycsere csak képzeletben történik, miközben érzelmi reakciója megfelelő korlátok között marad. Ugyanakkor a szimpátia a megfigyelt fájdalmát is tompítja, s az együttérzés reciprok hatása következtében összekapcsolódó egyének (*mutual sympathy*) a szenvedés közös mértékében csatlakoznak egymáshoz, ami lehetővé teszi a társiasság kialakulását és fenntartását. ^[17] Amikor képzeletben behelyezkedünk barátaink helyzetébe, „mily keveset érzünk ahhoz képest, amit ők éreznek. Leülünk melléjük, nézzük őket, s míg elbeszéljük szerencsétlenségük körülményeit, elnehezült lélekkel és figyelmesen hallgatjuk őket. De míg elbeszélésüket gyakran olyan erős

indulatkitörések szakítják meg, melyek beszéd közben, úgy tűnik, szinte megfojtják őket, langymeleg érzelmeink ^[18] milyen távol vannak attól, hogy elragadtatásukkal lépést tartanánk.” ^[19]

okosság helyett bölcsesség

Wollstonecraft szerint nem elég megfigyelni vagy elképzelni, mit él át a másik, akiről ítélsz, magadnak is meg kell tapasztalnod ugyanazt az élményt,

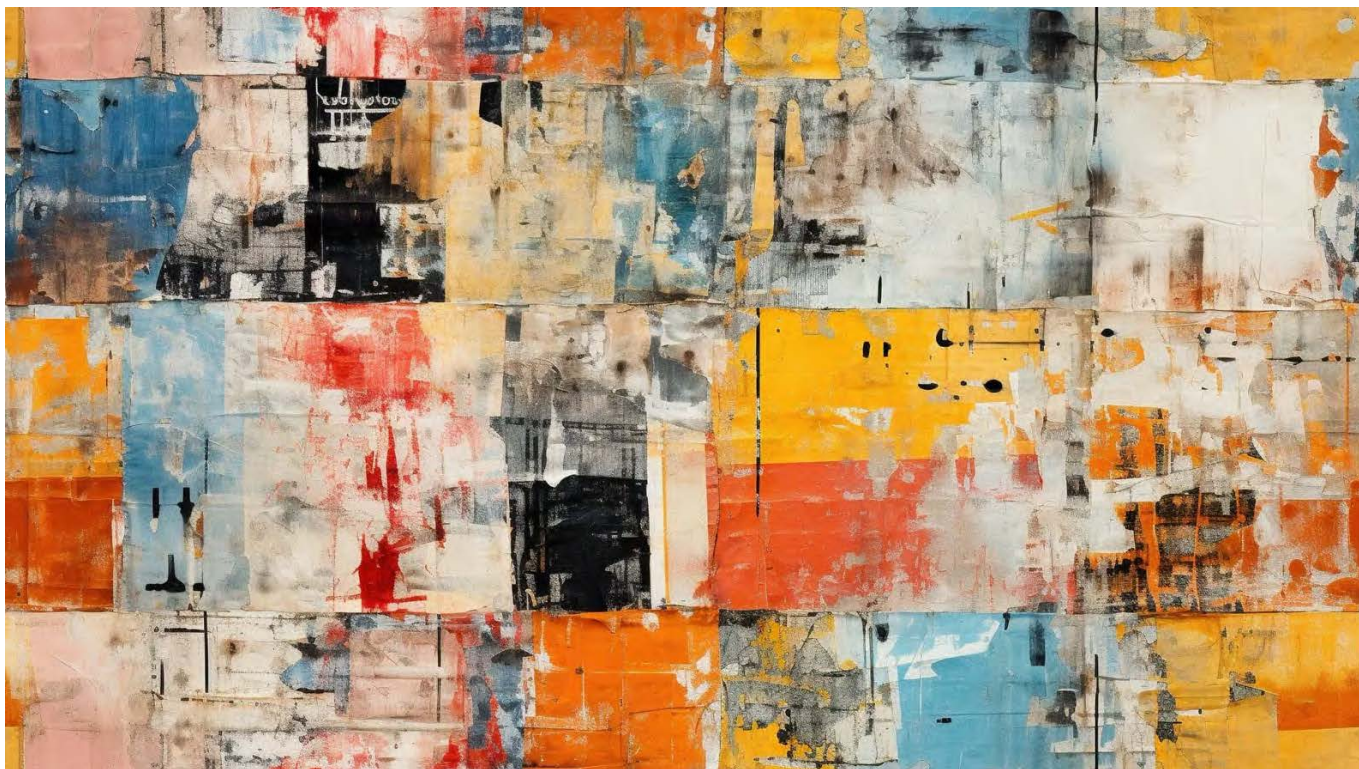
hogy reakcióját megítélhesd. Wollstonecraftnak aggályai lehettek: vajon a Smith által hangsúlyozott távolság megfigyelő és megfigyelt között nem gátolja-e, hogy a szimpátia partikuláris érzelemből egyetemes kapcsolódási formája legyen az egyénnek. Fordítás közben mindenesetre azt tapasztaltam, hogy a szimpátia szó fokozatosan elveszíti 18. századi jelentését, s teljes azonosulásként értelmezhető, empátia, *Einfühlung* lesz belőle. A *női jogok igazolásában* van egy pont, ahol úgy tűnik, Wollstonecraft kifejezetten Adam Smith morálfilozófiájának kulcsfigurájára reflektál, miközben a szimpátiát lecseréli a tapasztalatok közvetlen átélésére, s ezzel párhuzamosan átminősíti a „gyakorlati okosságot”, a *phronészisz/ prudentia* fogalmát, s az okosság helyett a bölcsesség tűnik az erkölcsi fejlődés célpontjának: „A világot nem lehet egy szenttelen szemlélő szemén át meglátni; bele kell vegyülnünk a nyüzsgésbe, s éreznünk kell, amit az emberek éreznek, mielőtt megítélhetnénk érzéseiket. Röviden, ha igazán élni akarunk a világban, ha bölcsebbekké és jobbakká akarunk válni, s nem csak élvezni akarjuk mind a jót, amit az élet kínál, azzal együtt, hogy megismerjük önmagunkat, el kell jutnunk mások megismeréséig is. A bárhogy másképp megszerzett tudás megkeményíti a szívet és megzavarja az értelmet.

Lehet erre azt mondani, az így szerzett tudásért túl nagy árat kell fizetni. Erre csak azt tudom felelni: erősen kétlem, hogy bármiféle tudáshoz hozzá lehet jutni anélkül, hogy megharcolnánk és megszenvednénk érte. S aki mindkettőtől meg akarja kímélni gyermekeit, ne panaszkodják, ha azok nem lesznek sem bölcsék (*wise*), sem erényesek. Az ilyen szülő minden vágya arra irányul, hogy gyermekei okosak (*prudent*) legyenek, a korán kialakult okosság (*prudence*) pedig nem más, mint a tudatlan önszeretet fondorlatos ügyeskedése.”

Alig 25 év múlva John Keats ezt a teljes azonosulást a képzelőerő működésében a legfontosabb mozzanatként írta le. Azt állította, hogy a költői képzelet lényege a szimpátiának ez a formája, amely olyan tudatállapotot hoz létre, amelyben a költőnek megszűnik az identitása. Ez a gondolat jelenik meg híres „intenzitás” fogalmában s a „kaméleon” költő meghatározásában is, akinek „nincs sajátos lényege [...], állandóan feloszlik valami másban”. Ugyanebben a levelében az azonosulás képességét a legprózaibb körülményekben is megfogalmazza saját adottságait illetően: „számomra... nincs a bölcséletben olyan axióma, mely valóban axióma lenne, míg szívverésem nem igazolta: hisz olvashat az ember bármit, ami szép, teljes mélységében nem érzi át, míg végig nem megy ugyanazon az úton, mint a szerző.” [20] S végül a képzelet diktálta önvesztés jelenségére a mindennapi érzéki megismerésben is leír egy példát: „ha egy veréb jön ablakom alá, átlépek lényébe, s vele csipegetek a fövényen.” [21]

okosság (prudentia/ phronészisz)

Az okosság, *phronészisz*, Arisztotelész szerint kardinális erény, a többi erény kiteljesedésének feltétele: „Az erény tehát elhatározásra vonatkozó beállítódás, amely abban a hozzánk viszonyított középben áll, melyet a meggondolás határoz meg, még pedig úgy, ahogyan a gyakorlati okossággal [22] rendelkező ember határozná meg. A közép pedig két rossz – a túlzás és a hiány – közötti közepet jelenti.

Mert a hiány és a túlzás az affekciók és a cselekvések területén részint alatta marad annak, ami helyes, részint viszont túlmegy rajta, miközben az erény megtalálja a közepet, és azt választ.

A meghatározó definíció szerint tehát az erény középre irányulás; a legjobbat, vagyis a helyest tekintve azonban a legmagasabb fok.” (1107a1–10) [23]

Az erények közül Adam Smith rendszerében is kitüntetett szerepe van az okosságnak, ami nála is önmérséklet a szélsőséges magatartás elkerülésére. Mint korábban említettem, a szimpátia működésében is segít megőrizni a távolságot a megfigyelő és az ágens között. *Az erkölcsi érzelmek elméletét* Smith a francia forradalom első hónapjaiban még egyszer megjelentette, átdolgozva és kiegészítve egy teljes fejezettel, az „erény természetéről” című VI. résszel. Ebben kiemelt hangsúlyt kap az okosság jelentősége: „Nem tekinthető nagy érdemnek, ha az okosság, az igazságosság és a megfelelő jótékonyág szellemében cselekszünk, amikor nem csábít semmi arra, hogy másként járjunk el. De hideg megfontolással cselekedni a legnagyobb veszélyek és nehézségek közepette, vallásos odaadással betartani az igazságosság szent szabályait amikor a legnagyobb fokú érdekeltség csábít, vagy a

legnagyobb hátrány készlet rá, hogy megszegjük őket; soha nem hagyni, hogy azok rosszindulata vagy hálátlansága, akik kedvéért jót tennénk, eltompítsa vagy elfojtsa jóakaratra való készségünket, a legmagasabb fokú bölcsesség és erény velejárója. Az önmérséklet önmagában is nagy erény, de tőle nyeri minden más erény is legfőbb fényét.” [24]

önmérséklet

Azzal, hogy 1790-ben Smith megemelte a szélsőségek elkerülését célzó okosság jelentőségét a könyvében, s magát az okosságot, vagyis a képességet, hogy önmérséklettel elkerüljünk minden szélsőséget, feltehetően a francia forradalomban a frakciók vagy a felszabadult tömegek indulatainak megfékezését szorgalmazta: „Aki a tökéletes okosság (*prudence*), a szigorú igazságosság és az illő jóakarati szabályai szerint viselkedik, tökéletesen erényesnek nevezhető. De azon szabályok tökéletes ismerete egyedül nem teszi őt képessé arra, hogy azoknak megfelelően cselekedjék: szenvedélyei nagyon is hajlamosak rá, hogy félrevezessék. [...]. Amennyiben a legtökéletesebb tudás nem párosul a legtökéletesebb önmérséklettel, a tudás nem mindig elégséges önmagában ahhoz, hogy biztosítsa a kötelességek teljesítését. [25]

A *phronészisz/ prudentia* volt az egyetlen ókori erény, amelynek erkölcsi státusza a reneszánsztól meggyengült. [26] Adam Smith tekinthető az utolsó modern brit morálfilozófusnak, aki még erényként kezelte, később megerősödött kapcsolata az önérdekkel. A brit hagyományban éppen Wollstonecraft *A női jogok igazolása* című pamfletjében figyelhető meg, hogy miközben a szöveg előrehalad, a *prudentia (prudence)* jelentése fokozatosan átalakul, s egyre inkább az önérdek érvényesítését szolgáló okosság megjelölésére szolgál. Nem egy ponton megőrzi hagyományos státuszát, majd újra és újra negatív jelentést kap. A következő passzusban nyilvánvalóan erényként szerepel: „A társadalmi helyzetéből fakadó kötelességek teljesítése közben fejlődik ki egyénisége; szeretetből megy férjhez anélkül, hogy elvesztené józan eszét (*prudence*), s minthogy távolabb lát a házasság örömein, elnyeri férje tiszteletét, mielőtt rákényszerülne, hogy alantas fortélyokkal igyekezzék vonzóvá tenni magát és felszítani férje hamvadó vágyát, amely természetének megfelelően kialszik, mihelyst a tárgya elveszíti újszerűségét.”

A fiatal lány elég okos ahhoz, hogy saját ítéletére hagyatkozzék, s megállja, hogy ne tápláljon olyan túlzó szenvedélyt udvarlója iránt, amitől elvesztené józanságát. Wollstonecraft azonban gyakran ironikusan kezeli a *prudentiát*. A következő megállapításban a *prudentia* egyértelműen az önzés és a hamisság megjelölésére szolgál:

„Vajon milyen anyagból van a szív, amely, ha sértegetik, elolvad, és ahelyett, hogy fellázadna az igazágtalanság ellen, megköszöni a bántalmazást? Igazágtalanság arra következtetni, hogy felszínes gondolkodásra és önzésre épül annak erénye, aki képes őszinte női gyengédséggel bújni a férjéhez, amikor az éppen zsarnokian lépett fel vele szemben. Ilyen hamisságot a természet sose diktál. S bár ezt a fajta okosságot (*prudence*) erényként könyvelik el, az olyan morál, amelynek egyetlen eleme is hazugságra épül, ugyancsak ingatag. Ezek célszerű megoldások, de mint ilyenek, mindig csak a pillanatnyi helyzet megoldásában segítenek.”

Tehát a *prudence* (*prudentia*) jelentése összeolvad egy olyanfajta önérdeket érvényesítő okossággal, amely a bölcsesség ellentéte: a mindenkori pillanatra vonatkozó tudást jelöli, a testi/történelmi/társadalmi körülmények ismeretét, olyan tudást, ami nem ismeri a változást és az időt.

valóságos átok

„Megkockáztatok egy paradoxont. Ha az emberek pusztán arra születtek volna, hogy végigjárják az utat születésüktől halálukig, bölcs (*wise*) dolog lenne mindent

megtenni, amit az előrelátás sugall, hogy életük boldog legyen. A mértékletesség minden területen a legnagyobb bölcsesség (*wisdom*) jele volna, s az okos (*prudent*) kéjenc elégedett lehetne, bár sem elméjét nem pallérozta, sem szíve tisztaságát nem őrizte meg. Amennyiben halandók volnánk, az okosság (*prudence*) valódi bölcsesség (*wisdom*) volna, vagy még érthetőbben, az élet egész menete során az okosság (*prudence*) nyújtaná a legtöbb örömet, a tudást viszont – a hétköznapi szempontokat leszámítva – valóságos átoknak éreznénk.”

Blake a *Menny és Pokol házassága* című ekkoriban írt jövendölésében az egyik „pokoli” közmondásban kijelenti: „Az Okosság gazdag és csúf vénlány, akinek a Tehetetlenség udvarol” – „Prudence is a rich ugly old maid courted by Incapacity.”

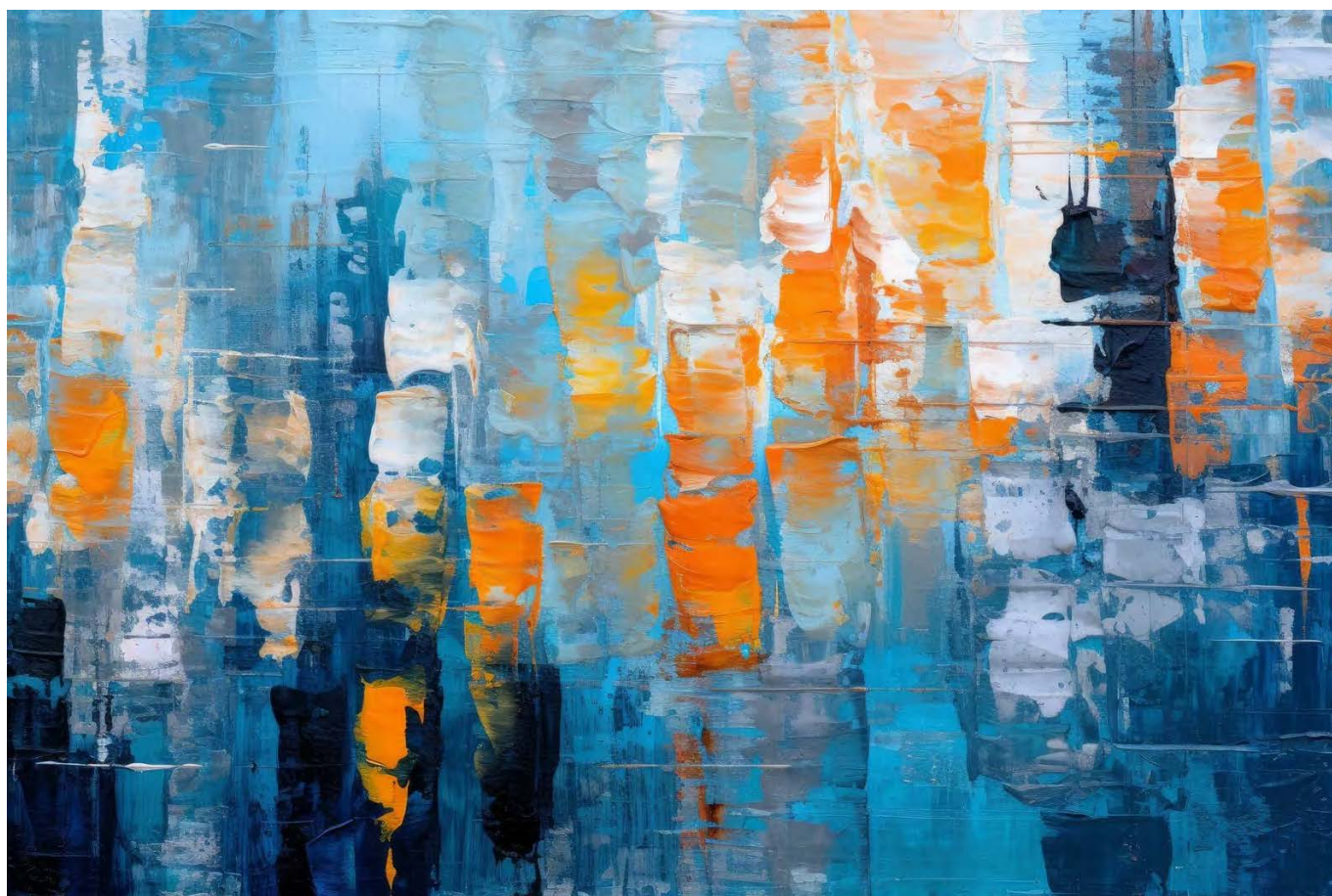
[27] A *prudentia* tehát Blake szótárában egyértelműen terméketlen, önző érdekek szerinti döntésekre sarkalló okosság s távolról sem erény.

képzelet

Amikor *A női jogok igazolása* című vitairatát fogalmazta, Wollstonecraft véleménye a képzeletről meglehetősen ambivalens volt. A szövegben a képzelet leginkább ironikus, Wollstonecraft „a szenvedélyek hazug, s mégis bizalommal fogadott vezérének” nevezi, ami tévútra viszi az ítélőerőt, aláássa a ráció útmutatását.

A vitairat egyik kiemelkedő szakaszában Wollstonecraft a hegytető metaforikus csúcsára vezeti olvasóit, ahonnan a feltáruló táj kiszélesedik, s a látvány mozgásba hozza a képzeletet. [28] „Hadd írjam le egy magaslati pontról a világot minden csalóka bájától mentesen. A tiszta légkör lehetővé teszi, hogy minden tárgyat a maga lényegi tulajdonságai szerint lássak, miközben a szívem nem remeg. Nyugodt vagyok, mint az előttem kibontakozó látvány egy olyan reggelen, amikor a ködök lassan szétfoszlanak és csöndben előtáru a pihenéstől felfrissült természet teljes szépségében.” Majd ebből a varázslatos világból visszatér a valóságba: „Leereszkedem a magaslatról, elvegyülök embertársaim között. Máris érzem, hogy felkapott és sodor magával a közös folyó. Újra érzem a becsvágy, a szerelem, a remény és a félelem szokásos befolyását. S bár az ész felvilágosít, hogy minden, amit oly csábítóan ígérnek, nem több, mint csalóka álmokkép, de ha a körültekintés hideg

kézrel megfojtaná bennünk a nagylelkű érzület minden fajtáját, mielőtt az beépülne a jellemünkbe, vagy mielőtt szokásként meggyökeresedne bennünk, mi maradna, mint önző okosság (*prudence*) és az ösztönöknél alig magasabb rendű ész?”

Ha a ráció eléri a legmagasabb fejlettségi fokot, képes átlépni az empirikus tapasztalatok korlátait. A „nagylelkű érzületeknek” az ellentétes szenvedélyek összébéküléséből fakadó energiájára van szüksége az észnek, hogy elérje teljességét, különben sosem emelkedik a velünk született ösztönök szintje fölé: „Mikor a Legfőbb Bölcsesség, aki teremtett és idehelyezett minket, megszemlélte a szép ideát, azt akarta, s ezért lehetővé is tette, hogy a szenvedélyek fejlesszék ki bennünk az észet, mert látta, hogy az eljövendő jó a jelenbeli rossz következménye”.

fattyúhajtás

A hagyományos arisztotelianus morálbölcsélet szerint az egymásnak feszülő szenvedélyeket az okosság (*phronészisz/prudence*) harmonizálja. A női jogok igazolásában azonban egy szemantikai fordulat következik be, s a szenvedélyek közötti feszültséget Wollstonecraft úgy írja le, hogy hatására a

rációban megjelenik az igazság belátásának intuitív, platonikus képessége. Idáig jutott el mentora, Richard Price ultraprotestáns teológus abban az igyekezetében, hogy a tudományok racionális világlátását és a hit érzelemgazdag élményét összeegyeztesse.

[29] Később Wollstonecraft túllép majd Price belátásán és a képzeletet mint önálló képességet fogja értelmezni. A vitairat egyik legragyogóbb bekezdésében még egy fontos ponton kiegészíti a korábbiakat: az okoskodás „fattyúhajtása” [30], a képzelet az erotikus készítés és a szent utáni vágy energiája segítségével jut célba: „az élénk, lázas képzelet ugyanúgy fest képet a szerelemről, mint minden egyébről: ebben a világban, ahol él, arra kényszerül, hogy az elérhetetlen tökéletesség utáni vágyakozásában a szivárványtól merész kézzel lopott, lángoló színekkel dolgozzék, futó álmokat követve, miként maga is beismeri, hogy bizonyítsa látomásainak nemes eredetét. Az ilyen erőteljes képzelet életet tud adni az anyagtalan formáknak és maradandóságot az árnyszerű képzelgéseknek, melyek ilyen sekélyes valóság esetén szükségszerűen eluralkodnak az elmén. Varázslatos égi bájjal tudja ábrázolni a szerelmet; elválaszthatatlanul csügg a nagy eszményi tárgyon és elképzelet a kölcsönös odaadás olyan fokát, amely átlényegíti a lelket, és nem alszik ki akkor sem, amikor már betöltötte a 'mennybe vivő grádicsok sorának' szerepét. A vallásos áhítathoz hasonlóan a képzelet hatására a felmagasztosult lélek minden közönségesebb érzelmet és vágyat magához hasonít. [31] Egymás karjai közt, mint egy templomban, melynek csúcsa elvész a felhők fölött, a szerelmesek kizárják a világot, s kizárnak minden olyan gondolatot és vágyat is, amely nem tiszta érzelmeket és maradandó erényeket táplál bennük.”

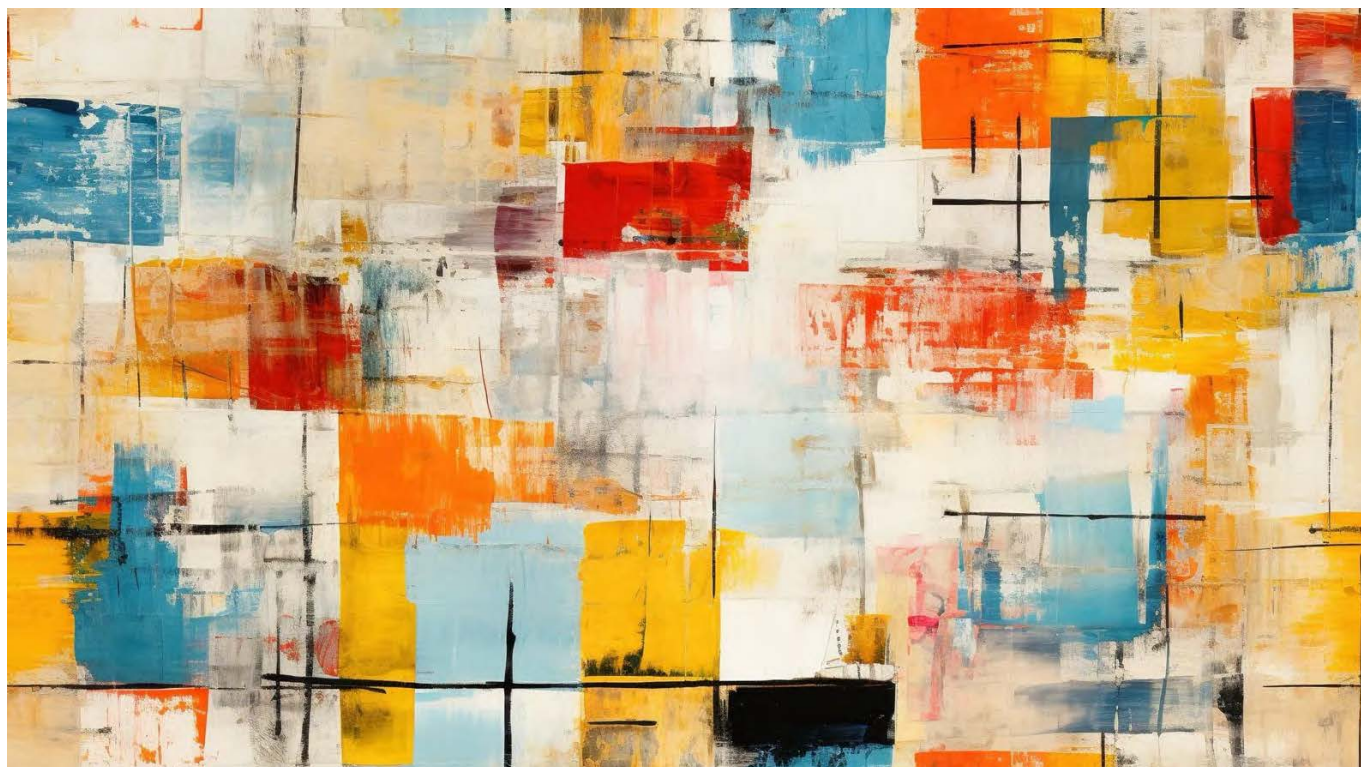
A fennkölt képzelet harmonikusan összekapcsolja az érzékelést, az érzelmeket és az értelmet, és ez megszenteli az erotikus kapcsolatot:

„... Az igazi érzéki vonzalomnak azonban az észből kell fakadnia – mert mi hasonlítható az érzésekhez, melyeket a kölcsönös tisztelet alapján kialakuló kölcsönös vonzalom kelt az emberben? Egy tiszta szívnek a fennkölt képzelet által vezetett tartózkodó odaadásához mérten ugyan mi más lenne az étvágy hideg vagy lázas csókja, mint a Bűn és a Halál ölelkezése? [32] Hadd mondjam meg a fantáziadús élvhajhásznak, aki megveti a nőkben az értelmet, hogy amit ő semmibe vesz, az ész,

hozza létre a rajongó odaadást, ami az ekstázis rövid adományának egyedüli forrása. És hogy erény hiányában a nemi odaadás hamar kialszik, mint a faggyúgyertya, elviselhetetlen undort hagyva maga után.”

öröm és melankólia

A női jogok igazolása érvrendszerében a *pleasure* olyan elégedettséget jelent, ami a testi lényünket szolgálja. Mindig önmagunkra vonatkozó élmény és mindig egyedi. A *joy* viszont lelki és szellemi emelkedettséget jelent, amely az erkölcsi rend felismerésével és az ember egzisztenciális helyzetével áll kapcsolatban, vagyis nem az egyén, hanem egy közösség vagy az emberiség tapasztalatával függ össze. „Erény, az öröm tisztaságának egyetlen forrása! Ha ostoba férfiak elijesztettek a földről, hogy szabadjára engedhessék féktelen étvágyukat, majd valami érzéki legénye az ízlésnek felkúszik az égre és visszahoz, hogy felszikkasztasd a gyönyörűséget!”

The Story of Joy: From the Bible to Late Romanticism című könyvében Adam Potkay az *öröm (joy)* modern szemantikai szerepét a sztoikus hagyományok 18. századi recepció-történetével kapcsolja össze. Locke-ot idézi, mint aki a felvilágosodás korának legközérthetőbb definícióját adja az „örömről” az *Értekezés az emberi*

értelemről című korszakos művében. Potkay szerint a sztoikusok örökségének tulajdonítható, hogy az *öröm (khala)* nem egyszerűen egy lelkiállapot, hanem olyan lelkiállapot, amelynek intellektuális összetevője is van. Éppen ez a kognitív pluszjelentés különbözteti meg a szimpla, érzékeléshez köthető kellemes érzéstől (*pleasure*). Az örömhöz hozzátartozik a kellemes érzelmi állapot, de jelentése tágabb, olyan felismerés is tartozik hozzá, ami személyesen az egyén számára, vagy általában az emberiség szempontjából tartós értéket hordoz. „A hűvös szellő érzése nyomán keletkező kellemes érzet akkor válik örömmé (*joy*), ha Locke kifejezésével élve „a gondolkodás is gyönyörűséget talál benne”, például abban az esetben, ha abban, akit felüdít, összekapcsolódik a természet csodálatos hatalmának vagy a kozmikus teremtő által létrehozott rend jóakarátának képzetével.” [33]

szereposztás

Így különbözteti meg a két kifejezést Wollstonecraft is. Minthogy a vitairat fő témája a korszak társasági szereposztása és a szöveg elsősorban a nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárások kritikus elemzése, több mint hetvenszer szerepel a *pleasure* megjelölés a nő életének – jutalmának és kötelességének – legfőbb terepének leírására: *Pleasure is the business of woman's life, according to the present modification of society* – „A jelenlegi társadalomban a közvélekedés szerint a női élet értelme az öröm”; a *joy* viszont csak háromszor fordul elő. Wollstonecraft *joy* fogalma azonban igen lényeges ponton különbözik a *joy* 18. századi asszociációs körétől: nála – megelőlegezve a romantika legkiforrottabb jelenségeit az angol nyelvű költészet történetében – az öröm melankóliával kapcsolódik.

„Aki felismeri a halhatatlanság hajnalát a fénysugarakban, melyek átderengenek a tudatlanság homályos éjszakáján s egy tisztább légkörű másnapot jósolnak, szentélyként fogja tisztelni a testet, amely ilyen megigazulásra képes lelket foglal magában. A valódi szerelem ilyen szent misztikus sugárzást kölcsönöz a szerelem tárgyának, minek hatására a szerelme rendkívüli tartózkodás fogja el a társaságában. Az érzelem olyan visszafogott, hogy mikor ölelésben adja vagy kapja valaki az érzés tanújelét, nemcsak az emberek tekintetét igyekszik elkerülni, mert az meggyalázná érzelmeit, de ködfelhővel körülvéve szerelmét még a pimaszul sugárzó

napfény elől is szeretné elrejteni. Az a vonzódás azonban nem nevezhető szűziesnek, amelyet nem színez a fenséges komolyság szelíd bánata, mely egy percre leállítja a gondolkodást, hogy átjárhassa az isteni jelenlét tudata s kiélvezhesse a pillanatnyi elégedettség örömét – mert az örömnél legfőképpen ebből a tudatból kell fakadnia.”

„A fenséges komolyság szelíd bánata” akkor kapcsolódik a vágyhoz, amikor az a vágyott tárgyon át a szenttel érintkezik, s az egyéni lét és az örökkévalóság összefüggésének intuitív sejtelme örömrözetet kelt a szemlélőben. Az 1796-ban megjelent „skandináv leveleiben” Wollstonecraft tájélményét gyakran kíséri ez a melankolikus öröm:

„Meghatározhatatlan öröm áradt szét bennem, ahogy átengedtem magam a természet ölelésének, s lelkem felszállt a teremtőjéhez.” [34] A létezés egységének tapasztalata, s ez a fájdalmas öröm, mely az örökkévalóságnak és elmúlásnak, a szent és profán szimultán tapasztalatából származik, az angol romantikus költészet alapmotívuma lesz.

A romantikus mozgalom fontos dokumentumában, Wordsworth az 1798-as *Sorok a tinterni apátság fölött* című versében, az egyén tudatának, érzelmi karakterének és erkölcsiségének kialakulási folyamatát írja le saját gyermek és ifjúkorának eseményeire emlékezve. A 27 soron (22–49) átívelő szakaszban a *feeling of unremembered pleasures* a megvilágosodás pillanatát megelőzően *deep power of joy*-ra változik:

the breath of this corporeal frame
 Almost suspended, we are laid asleep
 In body, and become a living soul;
 While with an eye made quiet by the power
 Of harmony, and the deeper power of joy,
 We see into the life of things. [35]

Később a kisfiú „fájdalmas gyönyörét” (*aching joys*) felváltják a fiatalember emelkedett gondolataiból fakadó „örömei” (*the joy of elevated thoughts*), melyeket „az emberiség csöndes szomorú zenéje” színezi.

Keats is ezt az örömet nevezi meg 1817 áprilisában az *Endymion* kezdősorában, az örömet, amelyet a Szépség támaszt a halandó emberben s amely kibékít a Sorssal:

A thing of beauty is a joy for ever:
 Its loveliness increases, it will never
 Pass into nothingness, but still will keep
 A bower quiet for us, and a sleep
 Full of sweet dreams, and health, and quiet breathing. [36]

Az 1819-ben írt *A Melankóliáról* című ódájában a kapcsolat a mély öröm és az elmúlás fájdalma között még közvetlenebb, s az ő költői világában is hangsúlyosak a Szépség erotikus felhangjai:

She dwells with Beauty, Beauty that must die,
 And Joy whose hand is ever at his lips
 Bidding adieu; [37]

A női jogok igazolása egyik gondolati vonulatában Wollstonecraftnak először sikerült, ha nem is kifejtenie, de megsejtenie az etikának és az esztétikának ezt a 18. században újszerű, platonizáló összekapcsolását a képzelet segítségével, s így áthidalnia a felvilágosodás nyomán keletkezett szakadást ész és érzelmek között.

1. *The Table Talk of Samuel Taylor Coleridge*, 2 vols. Ed. Carl B. Woodring, Bollingen Series. Princeton University Press and Routledge, 1990. II. 111–12. ↑
2. L. Richard Holmes: *Coleridge: Early Visions*. HarperCollins, 1989. 107. ↑
3. Basil Willey: *The Eighteenth-Century Background: Studies in the Idea of Nature in the Thought of the Period*. Chatto & Windus, 1950. 168. ↑
4. Coleridge Anima Poetae c. feljegyzéseiben a 18. századi teológia két szélsőséges álláspontjának egyesítéséről medítál: „Szocinianizmus [a protestantizmus racionalista anti-trinitárius irányzatainak egyike] holdfény, metodizmus kemence. Bár sütné fel a nap, mely a kettőt képes összebékíteni!” Ágnes Péter: „Who is at the helm? Mary Wollstonecraft’s Contribution to the Romantic Construct of the Imagination.” *Neohelicon* 50 (2023): 613–634. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11059-023-00706-9> ↑
5. Jacob Risinger: *Stoic Romanticism and the Ethics of Emotion*. Princeton University Press, 2021. 20. ↑
6. Edmund Burke: *Reflections on the Revolution in France*, 1790. ↑
7. Carol Kay: „*Canon, Ideology and Gender: Mary Wollstonecraft’s Critique of Adam Smith*.” *New Political Science* 7/1 (1986): 63–76, 67. ↑
8. Az *emberi méltóság* minden emancipatorikus irányzatban a francia forradalom óta lett alapkefezés. A *Philosophical Encyclopedia of Philosophy* a kifejezés modern jelentésének kialakulását *A női jogok igazolása* szóhasználatában jelöli meg. <https://iep.utm.edu/human-dignity/>. Eileen Hunt Botting a következő Wollstonecraftra való hivatkozásokat jelöli meg a nemzetközi jogértelmezésben: John Rawls: *The Law of Peoples*, in *Critical Inquiry*, Vol. 20, No. 1 (Autumn, 1993), 36–68. 3– 4; Amartya Sen: *The Idea of Justice*. Harvard University Press, 2009. 7, 9, 21, 115–22, 161, 206–7, 392; Martha C. Nussbaum: *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, Harvard University Press, 2006. 405–7; Amartya Sen: *Development as Freedom*, Anchor Books, [1999] 2000. 189. Eileen Hunt Botting: *Wollstonecraft, Mill & Women’s Human Rights*. Yale University Press, 2019. 7, 12 ↑
9. Mary Wollstonecraft: *A női jogok igazolása*. Liget, 2025. 19. Fordította Péter Ágnes. ↑
10. Artisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Fordította Simon Attila. Atlantisz, 2023. 1097b1 ↑
11. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika* 1099b15. ↑
12. Adam Smith: *Az erkölcsi érzelmek elmélete*” I. 1. 13. in Márkus György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Ford.: Fehér Ferenc. Gondolat Kiadó, 1977. 423–556. 430. old. ↑
13. Adam Smith 1977, III. 1. 502–503. ↑
14. Itt Wollstonecraft lábjegyzetben megadja Smith nevét. ↑
15. Mary Wollstonecraft: *A Vindication of the Rights of Men*. In Mary Wollstonecraft: *A Vindication of the Rights of Woman. An Historical and Moral View of the French Revolution*. Ed., Janet Todd. Oxford University Press. 1993. 1–62. 29. ↑
16. Wollstonecraft, 1993, 33. old. ↑
17. Péter Ágnes: ... *ezentúl egybeforr ég, föld, s pokol...* *William Blake illusztrációi a Jób könyvéhez*. L’Harmattan, 2017. 252–253. ↑
18. Charles Lamb, az első romantikus nemzedék tagja, a romantikus esszé műfajának megteremtője, a Smith-féle szimpátiát ironikusan *decorousnek* nevezte: Jonathan Lamb: *Reading the Book of Job in the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 123. ↑
19. Smith 1979, 47. old. ↑
20. John Keats levele J. H. Reynoldshoz, 1818. máj. 3. *Keats levelei*. Vâl., ford.: Péter Ágnes. 2. átdolgozott kiadás. L’Harmattan, 2010. 72. ↑
21. John Keats levele Benjamin Bailey-hez, 1817. nov. 22. *Keats levelei*, 43. ↑

22. Szabó Miklós fordításában csak „okos”: Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Ford.: Szabó Miklós. Magyar Helikon, 1971. 43. old. ↑
23. A phronészisz (prudentia) Szabó Miklós fordításában „okosság”, Simon Attila fordításában viszont „gyakorlati okosság”. ↑
24. Smith 1979, VI. III. 11. 214. ↑
25. Smith 1979, VI. III. 1. 237. old. ↑
26. Viganó, Elionora. 2017. „Not just an inferior virtue, nor self-interest. Adam Smith on prudence.” Zurich Open Repository Archive. 2017. DOI: <https://doi.org/10.3366/jsp.2017.0155> ↑
27. Babits Mihály fordítása. ↑
28. The fact that the imagination is called “Reason in her most exalted mood” (Book XIII, ll. 166–170) in the relatively early, 1813 *Prelude* by Wordsworth indicates the importance of Wollstonecraft’s position in the 1790s. ↑
29. Ágnes Péter 2013. ↑
30. Platón: *Timaios* 52b ↑
31. A szerelem „a létra, melyen égi szerelemhez magasztosulsz”, *Elveszett Paradicsom*, John Milton, 1978, VIII, 589–94; 263. old. ↑
32. *Elveszett Paradicsom*, II. 790–798. sor. Milton 1978, 104. old. ↑
33. Adam Potkay: *The Story of Joy. From the Bible to Late Romanticism*. Cambridge University Press. 2007. 7. ↑
34. Mary Wollstonecraft: *Letters Written in Sweden, Norway and Denmark*. Ed. Tone Bekke and John Mee. Oxford World’s Classics. Oxford University Press, 2009. 35. ↑
35. földi alkatunk lélegzése is / szinte megszűnik, testünk elalszik és / magunk élő lélekké változunk, / míg szemünk, melyet összehang ereje / nyugtat s mélységes, hatalmas öröm, a dolgok leglelkébe lát. Szabó Lőrinc fordítása. ↑
36. John Keats: *Endymion*, I. 1–7. Minden, ami szép, öröm lesz örökké: / bűbája egyre terjed; soha többé / nem mehet veszendőbe; hűs lugast / szó körénk, hol üde alvás maraszt, / nyugodt légzés, egészség, édes álom. Somlyó György fordítása. ↑
37. John Keats: “A Melankóliáról” 21–23. A Szépség is csak Bú, mert halni vész, / s ajkához hajló ujjal a Gyönyör / mindegyre búcsut int... Tóth Árpád fordítása. ↑

kép | vecteezy.com